

О.А. Покровська, канд. філол. наук

Л.Ю. Самусєва, канд. екон. наук

ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ЛЕКЦІЇ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Розглянуто форми та методи ведення лекції. Акцентовано питання щодо необхідності оптимізації навчального процесу у вищій школі. Окреслено шляхи її активізації одним із інноваційних методів «навчання у співробітництві».

Рассмотрены формы и методы проведения лекционных занятий. Акцентирован вопрос о необходимости оптимизации учебного процесса в высшей школе. Определены пути активизации обучения методом «обучение в сотрудничестве».

Forms and methods of lectures were examined. The question of the necessity of optimization the educational process in high school was accented. Ways of intensification of teaching method of "training in cooperation" were described.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відповідно до обраної урядом політики в галузі навчання, передбачається реалізація цілої низки інновацій, притаманних європейському освітньому простору. Це і підвищення якості підготовки фахівців, і сумісність систем кваліфікацій, і посилення мобільності та конкурентоспроможності випускників українських вищих навчальних закладів на європейському ринку праці. Дослідження сучасних учених дають можливість виробити найбільш оптимальні рішення багатьох питань інноваційного педагогічного процесу. Серед інших сьогодні широко використовується такий активний метод навчання як «навчання у співробітництві».

Педагогіка співробітництва є основою сучасних концепцій освіти. Саме через це науковці пропонують розглядати її як особливого типу «проникаючу» технологію, яка є втіленням нового педагогічного мислення, джерелом прогресивних ідей і яка тією чи іншою мірою входить до складу сучасних педагогічних технологій [2, с. 163].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретична та практична педагогічна спадщина містить чимало ідей і методів щодо вирішення проблеми педагогічного спілкування. Філософи, психологи, педагоги у своїх працях різною мірою торкалися аспектів цієї теми.

Увагу приділяли їй В.О. Сухомлинський, А.С. Макаренко, К.Д. Ушинський, Б.Д. Грінченко, В.В. Розанов, П.Ф. Каптерев. Особливості лекційного викладання докладно висвітлені в працях С.М. Василейського, О.О. Космодем'янського та ін. Історія вищої школи представлена чималою кількістю вчених, які є прикладом зразкової лекційної діяльності, що становить педагогічний інтерес і сьогодні. До їх числа належать В.О. Ключевський, С.М. Соловйов, М.І. Костомаров, Д.І. Менделєєв, М.Є. Жуковський тощо.

Мета та завдання статті. Мета статті – визначити можливості для практичного застосування існуючих методів. Завдання полягають у тому, щоб проаналізувати найпоширеніші методи ведення лекцій для подальшого практичного застосування, акцентувати питання щодо необхідності оптимізації навчального процесу у вищій школі, окреслити шляхи вирішення, обґрунтовуючи нові методи та форми активізації лекційних занять, інноваційні аспекти лекції у педагогічній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне суспільство дедалі розвивається більш швидкими темпами, відбуваються якісні зміни, виникають проблеми, які не можна вирішити спираючись лише на минулий досвід, через це зміни в системі освіти неминучі. Формування та зміцнення інтелектуального, наукового, культурного потенціалу є одним із завдань входження України в Болонський процес. Якість освіти залежить від багатьох складових, перш за все від якості педагогічної діяльності того загальноосвітнього закладу, в якому молода людина отримує знання, а також від його навчально-методичного, організаційно-управлінського, фінансово-економічного, технічного та кадрового забезпечення. Якість вищої освіти визначається, разом із перерахованими, єдиним важливим чинником – науковою школою, через яку пройшов студент у роки навчання у вищому навчальному закладі [7, с. 281].

Сучасний викладач вищої школи має доступ до чисельних способів передавання інформації та навчання. Сюди належать традиційні підручники, книги навчального характеру, технічні засоби навчання та наукового подання матеріалу. Кожний із них відіграє свою навчальну роль і є суттєвим для вирішення певних завдань. Проте є найбільш дійовий прийом педагогічного впливу, який визначальний серед інших, – це слово викладача, його мовленнєва майстерність.

За допомогою мови і мовлення структуруються та об'єднуються образи і поняття, конкретне і абстрактне, реалізуються емоції та знання. Мовленнєве функціонування спирається на аналітико-синтетичну мозкову діяльність, в основі якої лежить безпосереднє сприйняття дійсності.

Уміння майстерно володіти словом необхідне викладачеві не лише для передавання знань, але й для психологічного впливу на студентів. Нерідко виникає потреба в тому, щоб мовлення викладача переконувало, доводило, відкривало невідоме, спонукало до роздумів. Необхідно пам'ятати, що «результативність соціального розвитку особистості, і особливо етапу її становлення (дитинства і юності), значною мірою визначається рівнем компетентності і професіоналізму педагогічних колективів навчально-виховних установ всіх типів і рівнів акредитації» [5, с. 88].

На нашу думку, найбільш продуктивною є така мовленнєва форма педагога, яка викликає бажання до знань у його слухачів, активізує їх до набуття цих знань. Таку провідну мовленнєву форму в навчальному процесі вищої школи ми вбачаємо в лекціях. Вона розкриває понятійний апарат конкретної сфери знань, проблеми, логіку, дає цілісне уявлення про предмет, показуючи його місце в системі наук і зв'язок зі спорідненими дисциплінами, збуджує інтерес до нього, розвиває професійні інтереси, значною мірою визначає зміст інших видів занять. Кваліфікація викладача вищої школи, як відомо, значною мірою визначається тим, наскільки змістовно та майстерно він читає лекції.

Кожен лектор, стверджує Г.М. Сагач, – це майстер переконуючої комунікації, полеміст, диспутант, який має право на безперервне підвищення професійної кваліфікації, ораторського мистецтва. Професійне вдосконалення автор бачить через виховання, яке включає:

– «культуру розуму», під якою мається на увазі відповідний рівень знань, широта світогляду, професійна компетентність, прагнення до самоосвіти;

– «культуру серця», в основі якої моральна краса й чистота, здатність співвідносити особисті ідеали з ідеалами колективу, громади, гуманізм;

– «культуру вчинку», що включає вияв моральної краси в манері поведінки, культурі спілкування, відповідальність за мовленнєвий вчинок.

Важливою складовою комунікації науковці називають також уміння слухати: «педагоги, як і психологи і психіатри, знають, що слухання – одне з найпотужніших знарядь комунікатора» [4, с. 248].

Ураховуючи сказане, вважаємо, що до зростання професійної кваліфікації лектора-викладача можна додати ще таку важливу складову як виховання, в основі якого «культура слухати», що дає можливість у подальшому продуктивно налагоджувати комунікативний процес із аудиторією.

Як відомо, в основу підготовки та проведення лекції покладено принцип навчання. Розвивається, оновлюється наука, змінюється її зміст, роль, значення – відповідно зазнає змін і лекційне вираження предмета. Головне в методиці лекційного викладання – це висвітлення питання на рівні його сучасного розвитку, ознайомлення з новітніми методами наукового дослідження, визначення їхньої ролі. Суттєве значення надається лекціям, у яких наукова теорія пов'язана з практикою, аналізуються стан і перспективи розвитку науки та практики. Саме під впливом лекцій у студентів виробляється погляд на науку, формується власна наукова позиція та переконання, визначається своє призначення й місце в науці та виробничій діяльності. В окремих випадках лекція виконує функцію основного джерела інформації, наприклад, коли вводиться новий курс, а навчальні посібники відсутні, коли нові наукові дані з тієї чи іншої теми не знайшли відображення в підручниках, окремі розділи й теми надто складні для самостійного вивчення. У такому разі лише лектор-педагог може методично допомогти студентові опанувати складний матеріал.

Лекція у вищому навчальному закладі не повинна зводитися до переказування підручника чи інших літературних джерел, це завжди має бути особистісна науково-педагогічна творчість викладача в певній галузі знань. Під творчістю в широкому розумінні цього слова Г.О. Атанов розуміє «діяльність людини, в процесі або результаті якої з'являються матеріальні або духовні цінності, що мають об'єктивну новизну та суспільну значимість. Продуктом творчого процесу можуть бути ... ідеальні утворення – нові думки, ідеї, рішення, що відразу ж можуть і не знаходити матеріального втілення» [1, с. 82].

У лекціях викладач, поряд із систематичним висвітленням фундаментальних основ науки, висловлює власні наукові ідеї, своє ставлення до предмета вивчення, творче розуміння його сутності та перспективи розвитку.

На лекції аудиторія чекає від викладача живе, яскраве, змістовне повідомлення. Тут від нього вимагається на додаток до знань і професійного досвіду ерудованість, логіка аргументації, зацікавленість своєю сферою знань та внутрішня потреба «запалити» слухачів. А це означає, що лектору треба не лише впливати на розум, але й на почуття своїх слухачів, тобто мати навички красномовства, риторики. Отже, неабияке значення в цьому питанні відіграє наука риторика, спрямована на формування риторичної особистості педагога, тому що «риторика первісно розгорталася не лише як філософська, але і як педагогічна наука» [3, с. 16]. Свідченням цього є праці давніх риториків, зокрема «Дванадцять книг риторичних настанов» Квінтіліана, класика античної педагогічної риторики.

У науково-педагогічних дослідженнях відомі декілька форм проведення лекційних занять, у яких удається реалізувати ці вимоги за допомогою відповідних форм і методів. На наш погляд, показовою в цьому плані є лекція-бесіда, або діалог з аудиторією. Для результативності проведення діалогічної форми лекції необхідна двостороння діяльність і зацікавленість як студента, так і викладача. Це досить розповсюджена і до певної міри проста форма активного залучення слухачів до навчального процесу.

Бесіда як метод навчання відомий ще з часів Сократа. В основі її безпосередній контакт викладача з аудиторією. Ефективна комунікація передбачає систему дій педагога-лектора з метою налагодження контакту на всіх етапах спілкування як необхідну умову ефективної реалізації мисленнєво-мовленнєвої діяльності. Слово контакт, за визначенням, що подається в словнику іншомовних слів, – це «зв'язок, взаємодія в роботі, узгодженість дій», тобто контакт являє собою вищий рівень спілкування, що характеризується взаємодією двох поведінок – викладача й аудиторії, у нашому випадку. Процес взаємодії слід розглядати як інтелектуальну та емоційну співпрацю учасників спілкування.

У даному процесі за успішність комунікації на міжособистісному рівні відповідальність, частіше за все, несе викладач. Він, як свідчать дослідження, повинен мати не лише високі показники особистісних характеристик, але й хороші знання з психології поряд із професійними знаннями [6, с. 214]. На жаль, професійна компетентність педагогів, особливо психологічна, у багатьох випадках низька [6, с. 575]. Більшість науковців сходяться на думці, що для успішного опанування сучасними студентами предмета, який вивчається, необхідний їхній інтерес не лише до дисципліни, а й до особистості самого викладача.

Урахування всіх складових дає певні переваги. Ця форма дозволяє активізувати увагу слухачів до найбільш важливих питань теми, визначати зміст і темп викладання навчального матеріалу з урахуванням особливостей аудиторії. Даний спосіб індивідуального навчання побудований на безпосередньому контакті сторін. Однак ефективність цього методу в умовах групового навчання знижується через те, що не завжди вдається кожного студента долучити до двостороннього обміну думками. Перш за все, за браком часу, навіть якщо група чисельно невелика. Проте групова бесіда дозволяє розширити коло думок сторін, долучити колективний досвід і знання. В умовах навчання студентів, у яких уже є певний професійний досвід, наприклад слухачі заочної форми навчання, це набуває особливого значення.

Цікаво відзначити, що навчання у співробітництві як груповий ефективний особистісно орієнтований метод, що базується на ідеях кооперації, взаємодії, співтовариства розроблено американськими педагогами. Серед науковців дотепер залишається невизначеним рівень взаємозумовленості понять «педагогіка співробітництва» та «навчання у співробітництві» [8, с. 145–146].

Участь слухачів у лекції-бесіді, лекції-діалозі можна забезпечити різними методами. Як на початку лекції, так і під час неї викладач ставить студентам питання, мета яких не контроль засвоєння знань, а з'ясування думок і рівня обізнаності слухачів із проблеми, що розглядається, ступеня їхньої готовності до сприйняття наступного матеріалу. Питання мають бути адресовані всій аудиторії та сформульовані в такий спосіб, щоб можна було дати однозначну відповідь. Ураховуючи розбіжність чи однотайність у відповідях, лектор-педагог будує свої подальші міркування, маючи при цьому можливість найбільш доказово викласти наступну тезу виступу.

За якістю питання можуть бути як елементарні, щоб зосередити увагу слухачів на окремих особливостях теми, так і проблемні.

Проблемні ситуації, практично моделюють у навчальному процесі ті протиріччя, що у свій час виникали й тепер є предметом наукового дослідження. За допомогою них «студент активно включається в процес пізнання, в процес «добичі» нових для себе знань, з їх допомогою в процесі навчання моделюється наукова діяльність. Для створення проблемних ситуацій такого типу викладачеві потрібні в першу чергу якості вченого» [1, с. 87].

Надаючи перевагу такій формі проведення лекції, викладач повинен подбати про те, щоб його питання не залишились без відповіді, переконливого коментаря, оскільки риторичний характер питань не забезпечує достатньої активізації мислення студентів.

Без уміння вести конструктивний діалог, дискусію, диспут, бесіду руйнується педагогічне спілкування, гальмується демократизація вузівського життя. У своєму науковому дослідженні І.М. Мельникова зауважує: «Спілкування «професор-студент» у системі вищої освіти є важливим функціональним і професійно значущим фактором педагогічної діяльності... в педагогічній сфері спілкування виконує особливу роль як засіб вирішення навчальних завдань та психолого-педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу, а також як засіб організації взаємин «викладач-студент», що рішуче впливає на успішність навчання» [5, с. 90].

На відміну від попереднього прийому, у лекції-дискусії педагог під час викладу лекційного матеріалу не лише використовує відповіді студентів на його питання, але й організовує вільний обмін думками в

інтервалах між логічними розділами. Цей метод поступово входить у практику викладачів. Хоча він давно й успішно використовується в навчальних закладах західного світу й здебільшого забезпечує хороші результати під час вирішення тих завдань, де інші методи виявляються менш ефективними. За допомогою дискусії слухачі набувають нові знання, стверджуються у власній думці, вчать її відстоювати.

Такі методи поживляють навчальний процес, активізують пізнавальну діяльність аудиторії. Дуже важливим є те, що викладач має можливість управляти колективною думкою групи, використовувати її з метою переконання, подолання негативних і помилкових суджень окремих студентів. У контексті вже сказаного маємо зауважити, що важливим способом активізації пізнавальної діяльності студентів залишається мотивація навчання, наближення навчального процесу до завдань практичної діяльності, обмін знаннями і досвідом.

Висновки. Таким чином, ми виявили можливі форми та методи активного навчання студентів. Обґрунтування інноваційних аспектів ведення лекцій, переваги методів лекції-бесіди, лекції-діалогу, лекції-дискусії в педагогічному процесі ми вбачаємо в таких положеннях:

1. Контакт (діалог), закладений в основу окреслених нами методів, на заняттях має за мету активізувати мисленнєву діяльність слухачів-студентів, посилити їхній інтерес до сучасної прикладної сторони науки на основі зв'язку теорії з практикою і на цьому підґрунті – підвищити засвоюваність навчального матеріалу.

2. Діалог під час лекції може бути як прямим (безпосереднім), так і непрямим. Безпосередній діалог, у свою чергу, може бути відкритим, коли студенти самі висловлюють точку зору з обговорюваної проблеми, та закритим, коли викладач ставить перед аудиторією питання, робить психологічну паузу, щоб студенти продумали відповідь, потім лектор сам відповідає, а слухачі мають можливість порівняти його відповідь зі своєю. У непрямому діалозі педагог викладає матеріал так, щоб студент, слідкуючи за ходом думок, нібито вів із лектором внутрішній діалог. Розглянуті методи ведення лекції, на відміну від традиційного, забезпечують наявність постійного зв'язку, як прямого, так і зворотного між лектором і слухачами, дозволяють виявляти реакцію, оперативно реагувати.

3. Використання діалогу, дискусії в лекції вимагає додаткових витрат часу, що, у свою чергу, скорочує обсяг інформації, який дається під час лекції (за даними науковців, на 20–30%). Отже, напередодні лектор-педагог має ретельно продумати, які найбільш важливі проблеми винести на лекцію, а які – на самостійне опрацювання.

4. Ведення лекцій окресленими методами вимагає від викладача певних педагогічних навичок, підвищення професійної кваліфікації, удосконалення педагогічного такту, ораторського мистецтва, постійної роботи над собою.

Прагнення духовно-інтелектуального відродження нації вимагає відродження її педагогічної майстерності, яка є органічною складовою педагогічної культури, педагогічної науки, особливо в молодих викладачів, із критичним переосмисленням усього того, що може прислужитися благородній меті освіти – формуванню творчої, гармонійної особистості.

Список літератури

1. Атанов Г. О. Діяльнісний підхід у навчанні : монографія / Г. О. Атанов. – Донецьк : Донецьк «ЕАІ-процес», 2001. – 160 с.
2. Вем'ян В. Г. Використання новітніх технологій у сучасній педагогіці / В. Г. Вем'ян, В. Л. Пугачова // Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії : зб. статей. – Х. : ФОП Александрова К. М. : ІНЖЕК, 2010. – С. 162–167.
3. Иванова С. Ф. Искусство диалога или беседы о риторике : монография / С. Ф. Иванова. – Пермь, 1992. – 162 с.
4. Крупенин А. Л. Эффективный учитель. Практическая психология для педагогов / А. Л. Крупенин, И. М. Крохина. – Ростов н/Д. : Феникс, 1995. – 480 с.
5. Мельникова І. М. Освітнє середовище і духовно-етичний розвиток молоді / І. М. Мельникова // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – Науково-методичний центр вищої освіти, 2004. – Вип. 40. – С. 88–94.
6. Психология : учебник / под. ред. проф. А. А. Крылова. – М. : Проспект, 1998. – 584 с.
7. Реан А. А. Психология и педагогика : учеб. пособие / А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Розум. – СПб. : Питер, 2004. – 432 с.
8. Різниченко А. В. Використання нових технологій у викладанні іноземних мов (досвід упровадження «методу проєктів») / А. В. Різниченко. – К., 2007. – 350 с.

Отримано 01.08.2013. ХДУХТ, Харків.

© О.А. Покровська, Л.Ю. Самусева, 2013.